

VELKÉ POSTAVY ČESKÝCH DĚJIN

ROBERT
SAK

JOSEF JUNGSMANN

Život obrozence

Josef Jungsmann

VYŠEHRAĐ

VELKÉ
POSTAVY
ČESKÝCH
DĚJIN

J

ROBERT
SAK

JOSEF JUNGMANN
Život obrozence

Josef Jungmann

VYŠEHRAĐ

Vyobrazení na s. 4:
Josef Jungmann
malba tuší Taddeo Mayera, 1845
(Národní galerie v Praze)

Krásu jazyka spočívá v tom, že nikdy nemůže přesně vyjádřit to, co vystihnout chce. Je totiž nespojitý, tvrdý, takříkajíc digitální, a už proto, ale nikoli jen proto nemůže kompletně uchopit něco tak spojitého, jako je skutečnost, prožitek či naše duše. Což otevírá prostor nádhernému zápasu o vyjádření a sebevyjádření, který provází celou historii člověka, který nemá konce a díky němuž se vlastně znovu a vždy trochu jinak vyjasňuje či zpřesňuje všechno lidské, ba co víc, tímto zápasem se člověk stává teprve sám sebou.

Václav Havel

Když Jungmann vyvstal, byla čirá noc, když se s námi rozloučil, měli jsme již bílý den. Když Jungmann začal, byla pustá pláň, když dopracoval, byl on sám horou oblakově vysokou a kolem něho strmělo již celé pohoří velikánů, pevných, žulových to žeber českého života.

Jan Neruda

Na předělu

Ten pomník na nevelkém prostranství před pražským chrámem Panny Marie Sněžné, odkud je skok na Václavské náměstí a na opačnou stranu pár minut k Národnímu divadlu, známe všichni. Kdo z Čechů by tedy pochyboval o tom, koho zobrazuje, čte-li u Arna Nováka, jak „na vysokém a důkladném podstavci sedí ušlechtilá postava vážného, staršího muže, v jehož tváři napsána jest vedle hlubokého důmyslu ušlechtilá laskavost; sklopené oči naznačují, že buď hledí do knihy, neb přemýšlí nad nějakou písemností – a celé držení těla napovídá, že zde od svého duševního zaměstnání zírá do rušného hlavního města národního učenec nebo spisovatel“.¹ Těch, kdo poznají bezpečně podobu Josefa Jungmanna, dnes už tolik nebude. Ale mnozí se asi rozpo-
menou, uvidí-li jeho nejstarší známý (a snad i první autentický) portrét z ruky Antonína Machka.² Volná kopie, kterou překreslil Josef Vojtěch Hellich pro rytce Jiřího Döblera, autora frontispisu k *Slovníku česko-německému*, se stala základní předlohou k četným grafickým zobrazením Josefa Jungmanna v 19. století.³ Ne všechna se povedla. Nad rytinou z almanachu Libussa (1847) a z druhého vydání *Historie literatury české* (čtyři roky nato) kroutil nevěřičně hlavou autor jednoho z dvojice větších Jungmannových životopisů Emanuel Chalupný:⁴ Tenhle člověk, s „očima šikmýma od středu dolů, úzkým, jako sraženým čelem, tváří chabou, ne-soustředěnou, nezajímavou“, že uchvacoval mladší současníky „kouzelnou spanilostí“?⁵ Jenomže i na těch zdařilých podobiznách byl Jungmann už dosti starý, zhruba šedesátník, z doby, kdy měl to hlavní, čím se proslavil, za sebou. Skromný a ostýchavý pán netoužil po vnější slávě a odmítal dát se zpodobnit; ostatně portrét, zejména jeho grafické rozmnožení, byl za jeho časů dosti nákladný. „Někteří zdejší pp. vlastenci mně domlouvají, abych se dal *malovati*,“ svěřoval se páteru Antonínu

Markovi, příteli z nejbližších, v březnu 1832, „tak velice nadsazují cenu Slovníka mého, že obrazu spisovatelova u něho žádají. [...] Nevím tedy, mám-li dáti se přemluvíti k tomu marnému postupu. Učiním-li, již se napřed stydím za tu slabost, ku které mne nevděk nutí.“⁶ Markova odpověď byla jednoznačná: „Řeknu jenom toliko: Jste otec náš – učíte radost vděčným synům – ať se těší i Vaším obrazem!“⁷ Jungmann posléze uznal, že je na místě, aby první díl *Slovníku* byl opatřen jeho podobiznou, a uvolil se Machkovi sedět; Hellichovým prostřednictvím pak vznikla už zmíněná pěkná Döblerova rytina. Zato první sochařský portrét byl pořízen až po jeho smrti: bystu vkomponovanou do pomníku u rodného domku v Hudlicích zhotovil roku 1860 Josef Effenberger, málo známý odchovaneček bratří Maxů.

Jak vypadal Jungmann v mladších letech, kdy vytvářel své velkolepé dílo a razil si nenápadně cestu k vedoucímu postavení ve vznikajícím národním hnutí, bohužel nevíme.⁸ Ale tahle skrytost jako by k němu patřila. Ne nadarmo se Chalupnému, kterému stál za dvě knihy – jednu polemic-kou, a řekněme i apologetickou, druhou životopisnou⁹ –, jevil jako jeden z „nejzáhadnějších a nejsložitějších zjevů“ našich dějin, ba jako „jedna z nejsložitějších a nejzajímavějších individualit, které známe“.¹⁰ Hle, co nesouladu na něm shledal: Osvícenec a zároveň romantik, který se nadchl pro Voltaira, ale překládal Chateaubrianda; odpůrce klerikalismu, a zbožňovatel jezuity Stanislava Vydry; kosmopolita a klasicista vzděláním, který však prodchnul své životní poslání „nejohnivějším nacionalismem moderním“; skromný, přitom opovrhující masou; mravně přísný, ale příklánějící se k „laxní teorii“;¹¹ demokrat i přívrženec „moudrého samodržectví“;¹² muž nesmělé a jemné povahy, a zároveň neústupný vůdce podceňovaného a pronásledovaného hnutí; konzervavec i novotář; často nebezpečně nemocný, ale vykonávající svou práci, učitelskou i vědeckou, s neúmornou pílí.¹³ Brzy po třicítce byl už „hotový mistr“. Ale jak v tohoto mistra vyrostl? Ani na další otázky, které si Chalupný kladl při psaní jungmannovské biografie, nenacházel odpovědi. „Kolik otázek, tolik záhad,“¹⁴ doznával svou bezradnost.

I jiní autoři, třebaže nenahlédli tak hluboko do Jungmannova duševního ustrojení, mu přisuzovali rozdvojenost. Francouzský „pokračovatel“ Palackého Ernest Denis ji shledal hned v několika podobě: Jungmann sice ohlašoval nové pokolení romantiků, leč bytostně, „nejvnitřnějšími tužbami svého myšlení“, náležel 18. století; „letorou“ nebyl příliš statečný, a přece z „emancipačních nauk encyklopedistů“ načerpal odvahu, kterou si uchoval až do konce ve službě „věci nebezpečné a kompromito-

vané“; a jakkoliv se vyznačoval nemístnou úzkostlivostí, malichernou nedůtklivostí a s pravdou zacházel „volným způsobem“, tyto lidské nedostatky „mizejí naproti vynikajícím vlastnostem důvěry a oddanosti“.¹⁵ I literární historikové Jan Jakubec, Jaroslav Vlček a další ho měli za vlastního předchůdce české romantiky, který však zůstával osvícencem. Takový obraz, mající daleko k harmonické dokonalosti, se shodoval s tím, jaký podal básník a překladatel Ivan Slavík v antologii *Hledání mo drého květu*: „Jungmann je postava rozeklaná; inklinoval k romantismu – jeho posmrtně vydané Zápisky ukazují jeho romantické zdůrazňování citu, fantazie, emocionálního vztahu k domovu; na druhé straně jeho racionalistické voltairiánství se této stránce jeho povahy vlastně stavělo napříč. [...] V dětství byl pod vlivem zbožné matky“ a ve zralém věku „upnul citové jádro své bytosti k jiné svátosti, jíž nic nemohlo v něm otrást – k národu, který mu byl nade vše. Tento filolog, který sám nebyl tvůrčím básníkem – jen adaptátorem –, měl ve své osobnosti zřejmě cosi magického [...]“.¹⁶ I ptáme se, zda vnitřní napětí, plod roztodivného zkřížení „hada s holubicí“, nebylo živnou půdou, v níž klíčilo Jungmannovo velké dílo. Zda právě toto není příznak, který dovoluje řadit Jungmanna k moderním postavám českých dějin?

Ke kladné odpovědi nás snad opravňuje – kromě mnoha jiných – i zjištění, že doba, kdy vstupoval do aktivní činnosti, je shodná s tou, od níž se odvíjí, co jmenujeme (novodobou) modernizací. Součástí tohoto složitého procesu, majícího počátek v druhé půli či přesněji na konci 18. století, bylo střídání stavovské společnosti občanskou, průmyslová revoluce, utváření nových sociálních vazeb včetně kolektivních identit. Historik střední generace Miloš Řezník přesvědčivě zdůvodnil, proč právě národní identita měla z nich nejvyšší legitimizační sílu, s jakou žádná jiná nebyla s to soupeřit: kladla si nárok být absolutní hodnotou; zahrnovala všechny obyvatele určitého prostoru nebo (v našem případě) jazyka, jimž jsou příslušníky národa již faktem svého narození a v tomto smyslu jsou si všichni, kteří k němu náleží, rovni; národ není definován ani právními dokumenty, ani „liturgickými“ texty, v očích těch, kdo tuto identitu sdílejí, existuje „od věků“ a přináležitost k němu je „neodvratná, nutná, přirozená, neměnná a objektivní“, to jest má *primordiální* charakter; vnější znaky národa jsou projevem jedinečných a neopakovatelných duchovních hodnot, jejichž souhrn tvoří „národní duch“.¹⁷ Toto pojetí se mohlo prosadit pouze tehdy, jestliže nastala krize společnosti založené na stavovském zřízení a monarchické moci odvozané od Boha, stejně jako krize elit, kdy posavadní kritéria přináležitosti k nim, urozenost, tradice

a uzavřenost, jsou odvržena a nahrazena novými – výkonem, vzdělaností, schopností. Tak se uvolňoval prostor jiným alternativám. Navíc vlivem myšlenky lidské rovnosti si mnozí lidé uvědomili „problém jazykové a etnické příslušnosti v nové rovině jako otázku bezdůvodné sociální, právní a politické nerovnoprávnosti“, omezení možnosti sociálního vzestupu tím, jaký jazyk užívají nebo jaký dostatečně neovládají.¹⁸

Právě tehdy, na předělu 18. a 19. století, pro někoho počíná národní obrození, pro jiného formování novodobého národa. Ten první pojem se ztěžka ujímal od časů Masarykovy *České otázky* jako ekvivalent italského *risorgimenta*, víc se líbilo *znovuzrození*, *národní renesance*, ba i *vzkříšení*, dokonce *záračné*, či *probuzení* (kteréžto pojetí nazýval česko-anglický myslitel Arnošt Gellner „teorii Šípkové Růženky“). Vžil se však zásluhou Arna Nováka. Pokud pojem „obrození“ užívá dnešní dějepisec, tak v přeznačeném a nově definovaném smyslu, prostě bezpříznakově a u vědomí, že bylo vrostlé do evropského vývoje jako součást dobových procesů modernizace, aniž přitom přehlíží, že mělo také domácí kořeny, zejména v té přetržitosti národních dějin v předchozích staletích. Ostatně první, kdo se nad ním takto zamýšlel, nebyl nikdo jiný než sám Jungmann, ve své *Historii literatury české*. Už jemu bylo přirozeným a vývojově organickým jevem, podníceným vymaňováním evropského ducha z protireformačních pout.

Obecně se přijímá členění národních hnutí, a tedy i našeho obrození, do tří fází, jak je vymezil historik Miroslav Hroch: učenecké (s Gelasiem Dobnerem, Josefem Dobrovským, Františkem Martinem Pelclem a dalšími), národněagitační (s Josefem Jungmannem a Františkem Palackým na prvních místech) a masové, vyznačující se už povětšinou politickým programem.¹⁹ Představitelé učenecké fáze nahlíželi lid (etnickou skupinu) jako předmět své péče, neusilovali však o jeho (její) emancipaci. To se zvolna měnilo přechodem k agitační fázi, rozhodujícím údobí národov tvorby, Hrochovými slovy „kvasivému procesu národního uvědomování“,²⁰ v němž se mísily rozličné přísady: nové pojetí vlasti Václava Matěje Krameria, ucelený jazykový a kulturní program Josefa Jungmanna, regionální patriotismus, církevní zájem na jazykové výchově duchovenstva, potřeba sociální emancipace českého etnika. V průběhu prvních tří desetiletí 19. věku se všechny tyto prvky proluly. Nositeli národní agitace byli příslušníci drobné inteligence, kteří se snažili uplatnit či dosáhnout sociálního vzestupu kariérou v úřadech, církvi, ve školství a byli zároveň i kulturně činní. Jak upozornil Hroch, tato sociální skupina představovala v daném jazykovém společenství nejvyšší vrstvu, která se ještě

neasimilovala.²¹ Příznivější odezvu našla národní agitace tam, kde byla s to odkazovat na historické entity, jež bylo možné považovat za národní: vlastní stát nesoucí s národem stejné jméno, České království se staletou historií a jakous takous právní kontinuitou, a na středověkou a humanistickou literaturu.

Jungmann byl zajisté intelektuál ve smyslu definice sociologa Pierre Bourdieu, tedy profesionál „v praktickém nakládání se symbolickými hodnotami“.²² Přiložíme-li německé měřítko, stál kdesi na pomezí oněch typů 18. století, které převládaly ještě dlouho potom, mezi učenci (*Gelehrtenstand*) a úřednickou inteligencí (*beamtete Intelligenz*). Měl sice blíž k novým idejím než Dobrovský, ale před veřejností se raději uzavíral ve své pracovně. Nebyl básníkem (*Dichter*) prestižního sociálního postavení, jak je ztělesňovali výmaršti Johann Wolfgang Goethe a Friedrich Schiller, povýšení zaživa na klasiky, ani spisovatelem či profesionálním novinářem s takovou mírou nezávislosti, jakou poskytovala pouze francouzská a anglická společnost. Pozvolna se řadil do vznikající a stále početnější skupiny vzdělců (*Gebildete*), kteří se už nespokojovali jen s utilitárním věděním, ale požadovali mravní ideál vytyčující životní směřování. Vždyť obrození, jak právem podtrhoval František Kutnar, „toužilo také po mravním základu svých snah“.²³ Jungmann tak byl z těch evropských intelektuálů první polovice 19. století, kteří vtiskli svému působení výrazně emancipační program, sice méně intelektualistický než jejich osvícenských předchůdců, zato více zaměřený na společenské potřeby své doby, a to navzdory překážkám, jež se jim stavěly do cesty. V jazykově českém prostředí však bylo jejich postavení ztěžováno nedostatečným zázemím či přesněji – neúplnou sociální skladbou, v níž chybělo vzdělané měšťanstvo a národně smýšlející šlechta. Proces formování národa to zpomalovalo, prodlužovalo a znesnadňovalo. Česká společnost v pravém smyslu ještě neexistovala, byla iluzí a fikcí. Proto platí Macurův postřeh, že se česká kultura dlouho utvářela jako ideál, jako „jiné bytí“, než je „všední život“, jako „hra“ na rozvinutou kulturu plně rozvinutého sociálního organismu.²⁴

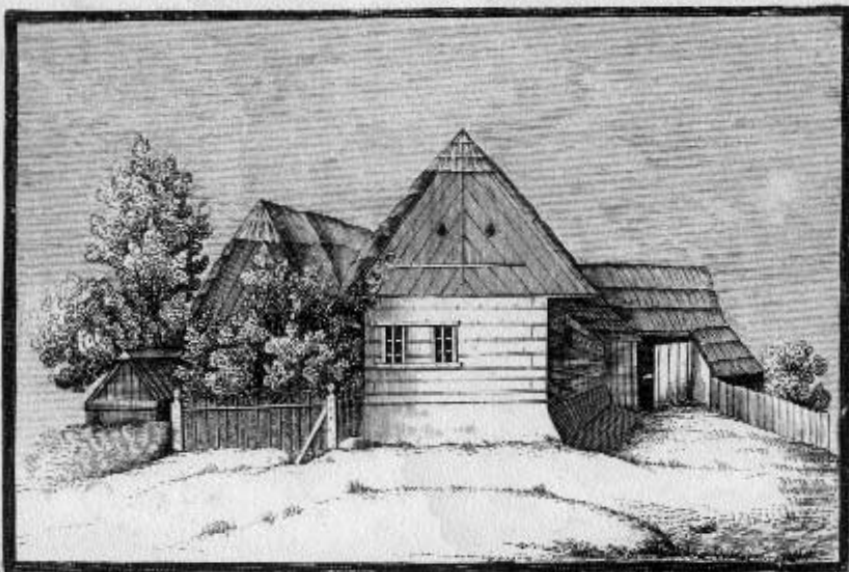
František Kutnar si jednou postěžoval, že se národní obrození vykládá jako jev povýtce jazykově literární.²⁵ Takové pojetí dlouho přežívalo (je mu již opravdu konec, vážení učitelé dějepisu?), než se dostala ke slovu kulturní historie, shledávající v době, o které je řeč, předěl nejen dvou století, ale ještě více dvou kultur – té, co se sytila náboženskou vírou, a té, již se dostalo povýtce světského poslání, zprvu, než dozrál čas pluralismu, v podobě národněuvědomovacího úkolu. Jakkoliv se tu na několik desetiletí

ustálilo cosi jako přechodové údobí, v němž se obě kultury prolínaly či působily souběžně, Jungmann odpovídá i tomuto dělení právě proto, že představoval a prosazoval tu kulturu, která se zrovna utvářela. Ve všech ohledech ční nad jinými oba velké zjevy tohoto přechodného času, dva Josefové, Dobrovský a Jungmann, jako monumenty počínajícího českého modernismu, první Češi, jimž vskutku sluší přívlastek – moderní. Jungmann, o dvacet let mladší, věřil v plodný účinek působení Dobrovského generace víc než její představitel sám. Jak postihl Chalupný, stavěl přímo na základech, které ona zbudovala, „arci již směleji a šířeji“.²⁶ V jeho myšlení se navíc spojovaly všechny dobové proudy, od osvícenství k romantismu, byl synem 18. i 19. století, doby Josefovy i Františkovy, a stopy těchto poměrů, „sociální a duchovní přestavby tehdejšího světa, rozrytého Velikou francouzskou revolucí“,²⁷ jak trefně pověděl Kutnar, jsou na něm nejpatrnější.

Starší literární historikové Jaroslav Vlček, Jan Jakubec, Jan Máchal a další vztahovali romantismus k Jungmannově generaci, tedy i k Janu Kollárovi, Václavu Hankovi, Antonínu Markovi. Arne Novák, který kladl romantismus v českém prostředí do dvacetiletí 1830–1850, měl Jungmanna za představitele „vlasteneckého klasicismu“, i když často přecházejícího do romantiky.²⁸ Soudobé kulturní dějepisceví, inspirováno evropskou literární historií²⁹ a studiemi Felixe Vodičky ze čtyřicátých let 20. století, dává přednost označení Jungmannovy doby, tedy první čtvrti 19. století, za preromantismus, vyznačující se slohovou nejednotou a přechodností a ohlašující se už ke konci 18. století v básnické tvorbě Vojtěcha Nejedlého. Jungmann se k němu podle této teorie jaksi přihlásil přetlumočením Chateaubriandovy *Ataly*.³⁰ I Jaromíru Loužilovi stojí Jungmann na předělu, a sice mezi historicko-kritickým slavismem Josefa Dobrovského a národněpolitickým programem Karla Havlíčka.³¹ Narozen roku 1773, stojí ostatně i na generačním rozhraní: mezi předchůdci Dobnerem (ročník 1719), Pelclem (1734), Dobrovským (1753) a následovníky Kollárem (1793), Šafaříkem (1795), Palackým (1798) a Čelakovským (1799). Ostrý pohled vnesl do této problematiky Vladimír Macura, který se poprávu bránil všemu schematismu a zjednodušování. Poukázal na to, že se s tvorbou evropského romantismu čeští (i slovenští) vzdělanci seznámili už v druhém desetiletí 19. věku a že jungmannovci se pokoušeli romantický životní pocit „až příliš předčasně vyrušit jeho oddynamizováním, zklidněním a včleněním do nehybné koncepce“.³² Romantismus totiž konfrontoval kulturu „ve znamení zrodu“ (hle, macu-

rovské *signum*, které dalo jméno celé jeho podnětné knize) s otázkami kladenými jinde v Evropě.³³

Miloš Pohorský, editor Máchových spisů, se ptal: „Kdy se na pozadí klasicismu a jeho estetických a životních norem a na pozadí preromantismu a jeho elegické a smutné útěšnosti vynořil a začal bouřit ‚geniální‘ básník?“ Při hledání odpovědi zjišťoval, že první příznaky romantismu se vyskytují v „té vývojové etapě, jež bývá v dějinách české literatury nazývána preromantismem“, a byly „dlouho provázeny charakteristickou sentimentální náladou“. V básnické tvorbě nacházel některé romantické rysy u Kollára, jehož první sonety, vydané – za vydatné pomoci Jungmannovy – roku 1821 v knize *Básně*, „prozrazovaly možnost romantické lyriky“.³⁴ Ještě dříve, na přelomu 18. a 19. století, shledával první názvuky romantizující či aspoň preromantické noty Ivan Slavík, velký básník s pozoruhodnými literárněhistorickými ambicemi, a sice „u přeběhlíků od puchmajerovského osvícenského klasicismu“, jmenovitě třebaš Vojtěcha Nejedlého. Po nich už následovala celá preromantická „škola“, často označovaná jakožto jungmannovská, třebaže ten, který jí dal jméno, podle Slavíka básníkem nebyl a spíše „jen“ dával impulzy svými překlady. Český preromantismus tak představovaly podvržené *Rukopisy* i jejich údajní původci Václav Hanka s Josefem Lindou stejně jako Milota Zdirad Polák, František Turinský, Karel Sudimír Šnajdr a mladý Jan Kollár první verzí *Slávy dcery*, ale též soudobá vydání sbírek lidové poezie a teoretické názory Františka Palackého a Pavla Josefa Šafaříka, tlumočené v *Počátcích českého básnictví*.³⁵ Téměř všichni jmenovaní, více či méně spjatí s Jungmannem, dláždili cestu vlastnímu romantismu, který dal národu – řečeno s Milošem Řezníkem – „mimořádné posvěcení: z etnický definovaného společenství se nestala jen za určitých okolností atraktivní možnost kolektivní identifikace, ale hodnota o sobě, hodnota nejvyššího řádu, mající úzký vztah ke smyslu světa, dějin a lidské existence“.³⁶

Rodiště Josefa Jungmanna v Hudčicích.

Odkud a kam?

Asi tři hodiny cesty od Křivoklátu, obklopeny rozsáhlými lesy, k nimž se váže – jak připomínal, snad pro předpokládaný vliv na zdejšího velkého rodáka, Arne Novák – nespočet dějinných událostí i starodávných pověstí,¹ leží Hudlice, kdysi též Údlice či Udlice. Původ jména vsi, rozkládající se na táhlém svahu pod malebnou skalou, nazývanou podle ní, hledal znalec českého místopisu Antonín Profous v tom, že se v ní usadili lidé Hudlovi, tedy jakéhosi Hudla, Houdla či Hudly, jména odvozovaného možná od „hústi, hudlati“, ale nezatajil ani, že středohornoněmecké „hudel“ značilo „schlechte Person“ i „Hure“, tedy s prominutím běhnu. Václav Hájek z Libočan, o jehož věrohodnosti už dávno víme své, jmenoval Hudlice mezi vesnicemi, jimiž prý kníže Jaromír obdaroval věrného sluhu Hovoru za to, že ho nedaleko odtud vysvobodil ze zajetí Vršovců. Prokázaná historie nesahá tak daleko: když král Jan rozhodl o vysazení nové vsi v křivoklátských lesích, přikázal učinit tak na místě řečeném Hudlice. Ať už to jméno vzniklo kdykoliv, jisté je, že vesnice byla po husitské revoluci zastavena s hradem Týřovem (jehož zřízení známe z Máchovy kresby, poslední před osudovým odchodem do Litoměřic) a zůstala součástí tamního panství, než s ním byla ke konci 16. věku včleněna do panství křivoklátského. Jeho osudy pak sdílela nejdříve pod královskou komorou, nato pod Waldsteiny a od roku 1733 až do zrušení vrchnostenské správy v čase, kdy Josef Jungmann už nežil, pod Fürstenbergý. Hospodářsky a kulturně tíhly Hudlice spíše k Berounu, kam ostatně chodil do školy i on, a také trochu k Žebráku a Hořovicům; po správní stránce náležely později k rakovnickému okresu, jako jedna z jeho největších obcí.

Během sedmnáctého a snad ještě na počátku následujícího století přicházeli do zdejší lesnaté krajiny němečtí osadníci, nalézající obživu vedle

zemědělství v dobývání železné rudy a v železných hutích, které byly z nejstarších v Čechách. Jungmannové (ale také *Jungkmanové* nebo *Jungkmonové*), snad původem z Bavorska, snad z Duchcova či z Loket-
ska, byli ponejvíce rolníci, ale vyskytovali se mezi nimi i hajní, kováři a horníci a zpravidla se prý dožívali vysokého věku. První, kterého známe jménem, Matěj Jungkmon, žijící v letech 1590–1651, koupil roku 1637 statek v Hudlicích, který se pak dostal do vlastnictví jiné rodiny.² Od nejstaršího z jeho tří synů, Řehoře, sedláka a rychtáře v nedaleké Svaté, se počíná větev označovaná jménem této vsi, od prostředního, Václava, narozeného asi roku 1628, větev spojovaná s Hudlicemi, neboť se zde roku 1650 ujal pusté usedlosti, a od nejmladšího, Jana, větev usazená na samotě Na Králi (také U Krále), kterou si připomínají sokolové jako místo, kde se roku 1860 seznámili Jindřich Fügner a Miroslav Tyrš. Václavův vnuk Matěj, dědeček Josefa Jungmanna, který ho v dětství ještě zažil,³ se již uvádí jako mistr ševcovský a kostelník. Na Štědrý den 1737 koupil přízemní srubovou chalupu se zahrádkou a dvěma korci polí, tu s číslem 43, později přestavovanou, v níž přišel Josef Jungmann na svět a kde je dnes památník.⁴ Roku 1741 se Matějovi narodil syn Tomáš Šimon, který později hospodařil na zděděném kousku pole, stejně jako otec si přivydělával ševcovinou a převzal od něho i kostelnictví s povinností výběřčího platů ze zádušních polností. Hudlický kostel sv. Tomáše býval filiální, a proto se tam za Jungmannova dětství sloužily mše jen každou druhou neděli.⁵

Tomáš Jungmann se ve dvaadvaceti oženil s Kateřinou Jungmannovou, o dva roky starší dcerou hajného ze samoty Na Králi, který tragicky zahynul při výkonu svého povolání.⁶ Měli spolu deset dětí, z nichž se dospělosti dožila polovice: jediná dcera Josefa, provdaná v nedalekém Otročině, a čtyři synové, Josef, Antonín, Jan a Václav. Otec byl příčinlivý a rozšafný hospodář, pilný včelař a u sousedů požíval velké vážnosti. Matku vyličil sám Jungmann jako „svatého obcování osobu“, která měla „přeživou fantazii“, ženu „rozumnou, dobrou“.⁷ Byla zbožná, po celý den si prozpěvovala duchovní písně, ale trpěla ustavičným strachem z jakýchsi příznaků, které ji pronásledovaly, i když šla ve dne přes pole; od sousedů si za to vysloužila přezdívku Dušička. Svě šesté dítě, Josefa Jakuba, narozeného 16. července 1773, patrně už při křtu zaslíbila Bohu, tedy duchovní službě, a pečovala proto ponejvíce o jeho náboženskou výchovu. Syn si do pozdního věku, jak potvrdil v *Zápiskách* (do kterých se ještě nejednou začteme), uchoval v živé paměti zážitek z první zpovědi a prvního přijímání: „Já přijav svatou hostii se cítil čista, svata, blažena a žádal sobě, abych tu chvíli byl vzat do nebe, kam náležeti jsem se celým

2. Hudlice, celkový pohled

3. Rodný domek Josefa Jungmanna v Hudlicích po úpravách

4. Záznam o narození Josefa Jakuba Jungmanna na výpisu z matriky narozených farního úřadu v Berouně

srdcem cítil, a obával se, abych zůstana na světě, neprovinil se snad něčím, čímž bych nabyté milosti boží opět potratil.“⁸ Později však záviděl těm, kteří nikdy o „pravdě náboženství sobě vštípeného nepochybovali a dle něho se upřímně řídili“. A co následovalo, bylo vlastně příznání: „Jak jiný stav jest mudrce, který ze stromu vědomosti ovoce okusil! Jak pěkný ráj potratil!“⁹ Zpronevěřil se tedy v zralém věku své víře? Duchovní Antonín Marek, který Jungmanna, svého učitele a přítele na celý život, nejdůvěrněji poznal, tvrdil, že od něho nikdy neslyšel ani slůvko pochybnosti, a stejně se vyslovila i Jungmannova dcera Kateřina, pobývající s otcem v čase jeho skonu.¹⁰ Podle Václava Zeleného vykonával náboženské povinnosti, jak mu je ukládal úřad, to jest chodil do kostela a účastnil se procesí, ale skutečné smýšlení nevyjevil ani nejbližším, přesvědčen, že to je, co „člověk nepoví nikomu“.¹¹

V roce Jungmannova narození první vyšla *Knihla ke čtení pro žáky českých škol*, která měla sloužit jako pomůcka učitelům, a rok nato vydala Marie Terezie *Obecný řád školní*, jímž se zaváděla pevná školská soustava. Souhrn školských reforem, nejpozoruhodnější výkon rakouského osvícenského absolutismu, přinesl nebývalý vzestup základního vzdělání tím, že otevřel lidovým vrstvám přístup k vědění vázanému na psané a tištěné slovo, a stal se tak východiskem přechodu k všeobecně gramotné společnosti. Tady se zakládalo, co v 19. a 20. století posunulo české země mezi ty, které se vyznačovaly relativně vysokou úrovní obecné vzdělanosti. Povinná školní docházka do jedno- nebo dvoutrídnic triviálních škol v městečkách, farních obcích, případně i střediscích panství, ještě ne plně vynutitelná, nebyla samozřejmostí asi pro třetinu až polovinu dětí,¹² nicméně ke konci 18. století pokrývala síť těchto škol prakticky celé území Čech. Zatímco vyučovací jazyk v nich měl odpovídat jazyku místních obyvatel, v trojtřidnic hlavních školách, zřizovaných v krajských městech, jím byla němčina. Úspěšné absolvování hlavní školy a dobrá znalost němčiny podmiňovaly přijetí na některé z gymnázií, která připravovala především budoucí vysokoškolské studenty; němčina na ně pronikla tehdy, až je stát dostal pod svou kontrolu. Vždyť školské reformy, rozšiřující základní vzdělání, tvořily součást záměru sjednotit společnost na celém území státu, jehož tmelem mělo být užívání – slovy Josefa II. – „univerzálního jazyka říše“, na nějž byly postupně vázány i veškeré projevy vyššího intelektuálního života. Osvícený panovník totiž porozuměl nové úloze jazyka v systému oběhu a výměny informací, jazyka, který se neomezoval už jen na funkci „transportéra“ významů jako odrazu skutečnosti, ale stával se nástrojem, ba „kusem“ její tvorby. Zatím bylo nepředstavitelné, že si tento princip, mající sloužit vládci, časem osvojí i ovládaní.

Povinná školní docházka zakládala, jak přesně pověděl historik Miroslav Hroch, „sociální komunikaci, bez níž byl úspěch jakékoli agitace, jakékoli kulturní či politické (a tedy i národní) mobilizace širokých vrstev česky mluvícího obyvatelstva nemyslitelný“.¹³ Jiný historik, Jaroslav Marek, zase psal o „civilizačním apoštolátu“¹⁴ učitelů a duchovních, jejichž zásluhou se vyšší školy v některých městech staly středisky, odkud se šířily návyky a formy vyšších životních a kulturních projevů na venkov. Zde se počíná onen respekt ke vzdělání a duchovním hodnotám, příznačný pro 19. století. Přesto se požadavek českého národního školství ještě dlouho nestal součástí obrozenského programu; přednost měla kniha a časopis, prostředky, které bylo možné použít relativně svobodně.

Že o Jungmannově dětství a mládí není dost zpráv, zjišťoval již jeho někdejší žák, pozdější vyšehradský kanovník Václav Štulc, autor prvního životopisného náčrtu,¹⁵ a po něm znovu Václav Zelený i Emanuel Chalupný.¹⁶ V rodišti chodil malý Jungmann do triviální školy, o jejímž učiteli Janu Husákovi v stáří pověděl jedině – že byl „hlasatel slepé víry“.¹⁷ Byl to však, snad s výjimkou Stanislava Vydry, jediný jeho učitel, z jehož úst slyšel češtinu. Chlapec se u něj učil i na housle, na které pak vždy dobře hrál, a jako jeho otec zpíval na pohřbech. Ve dvanácti, roku 1785, ho dali do Berouna, na německou školu, která neměla právo užívat název „hlavní“, třeba byla trojtřídní. Zřídili ji piaristé v budově proti kostelu Zvěstování Panny Marie téhož roku, kdy se Jungmann narodil a kdy papež zrušil řád jezuitů, a na rozdíl od nich jí vtiskli, stejně jako všem svým školám, učební řád bližší životu. Přestože Josifka zařadili rovnou do třetí třídy, pobyl v ní tři léta především proto, aby si osvojil němčinu, nezbytnou podmínku k přijetí na gymnázium. V stáří si připomněl první zážitky: „Učitel byl mladý piarista, vysokého vzrůstu, červeného líce, veselé tváře, nesedal na katedře, nýbrž že málo žákův bylo, po škole se procházel, drže v pravici rákosku loketní, jakou vyklepávají se šaty, které velmi rád užíval co prostředku nejen k mravnímu vychování, ale i co pobudky k pilnosti a napomáhání paměti, přičemž se vždy samolibě ulízoval. Nebot který z nás odříkával lekcí, šťastný byl, jestli bez klofce neb švihů nějakého vyvázl. Což trudno bylo, an my na větším díle pouzí Čechové, a katechismus (jiného jsme nepoznali) pouze německý a pan učitel pouhý Němec. Já ještě dobře prošel, maje paměť čerstvou a pilnost neobyčejnou. Uměl jsem celé listy zpaměti, ač jsem z nich sotva dvě tři slova rozuměl.“¹⁸ Ozvuk rané zkušenosti z berounské školy snad můžeme hledat i v otázkách, které kladl po dvaceti letech svému fiktivnímu partnerovi v jednom z dvojice programových *Rozmlouvání* pojednávajících *O jazyku českém* (jimiž se bude zabývat další kapitola): „Zdali vás nepřivítali jako mne, Čecha pouhého, s pouze německým slabikářem, snad abych zapomena česky, neuměl německy? Vás-li v kvadrátku magistríček neujišťoval jako mne tisíckrát, že Němec jsem, že němčina má řeč jest mateřská, ač že matce mé německého slova nikdy ani na jazyk nevstoupilo?“¹⁹

Učitele měl každý rok jiného: zprvu Valentina Matouška, pak Mikuláše Jírovce a posléze Florida Sauera, k němuž se vážala nepřijemná

5. Opis seznamu žáků 3. třídy (hlavní) školy v Berouně ze škol. roku 1784/85 s uvedením prospěchů Josefa Jungmanna

vzpomínka. Jednoho horkého dne spatřil totiž Sauer pár žáků, Jungmanna mezi nimi, jak se koupou v Litavce, a nazítrí vykonal exekuci. „Každý hříšník musel kleknouti,“ čteme o ní v *Zápiskách*, „a rozhrnuv šaty políbiti zemi, přičemž pan profesor uměle a cvičně jemu na zadek ránu švižnou vyměřil a to tak dlouho opakoval, až dle zdravého úsudku jeho spravedlnosti zadosti se stalo.“ Chlapec byl nešťastný, když se dozvěděl, že se dopustil hříchu, a tak ho to zastrašilo, že několik let koupání „v ohavnosti měl“;²⁰ snad takhle příhoda rovněž způsobila, že nikdy nepřilnul k přírodě. Ve třídě měl nanejvýš sedm spolužáků, v poslední jen dva; o tři roky starší básník Šebestián Hněvkovský, který do berounské školy také chodil, už mezi nimi nebyl. Podle vlastního přiznání se Jungmann učil s chutí a *matrica discipulorum* dokládala, že míval nejlepší známky.²¹ Přesto se těšil na „sladké chvíle“, které bude moci strávit doma, kam to měl z Berouna asi dvě hodiny chůze.

Na konci třetího roku dostal od ředitele Modesta Bielliny pochvalu za to, že školu pilně navštěvoval a ve třídě předčil jiné. Piaristé také nejspíš radili, aby přešel na jejich gymnázium v Praze na Novém Městě. Jenomže otec se asi bál pustit syna z Berouna, kde ho měl pod dohledem a kde také bylo snazší ho uživit. I zůstal ještě další rok a docházel k piaristům na soukromé hodiny latiny. Usuzuje-li historik Jaromír Loužil, že se již tady projevilo jeho jazykové nadání,²² činí tak bezpochyby právem. Odchod z Berouna však nebyl – v doslovném smyslu – bezbolestný. Kdosi, snad z domácích, nešťastnou náhodou polil chlapce vařící vodou. Odvezli ho domů, dokonce v obavách o jeho zrak, ale on se uzdravil a vážný úraz nezanechal následky.

Podle dekretu z roku 1785, založeného na učebním plánu štýrského piaristy Gratiana Marxe, byla rakouská gymnázia pětiletá. Učilo se na nich latině a latinské literatuře jako hlavnímu předmětu, řečtině, dějepisu a zeměpisu, matematice, náboženství. Nižší tři třídy (*parva, principium, gramatika*) byly gramatikální, další dvě (*poesie, rétorika*) humanitní. Jeden profesor učil všem předmětům v gramatikálních třídách, pak nový v humanitních. Do *parvy* byli přijímáni žáci od deseti do čtrnácti let. Většinu gymnázií spravovali řeholníci, hodní, průměrně vzdělaní, nudní a omezení. Ředitelem všech tří pražských ústavů, staroměstského, novoměstského a malostranského, se v druhé půli osmdesátých let stal paulán František Faustín Procházka, jehož ve školách znali jen z účasti na zkouškách. Jungmann ho měl povždy ve značné úctě, která snad kořenila už v čase studií.

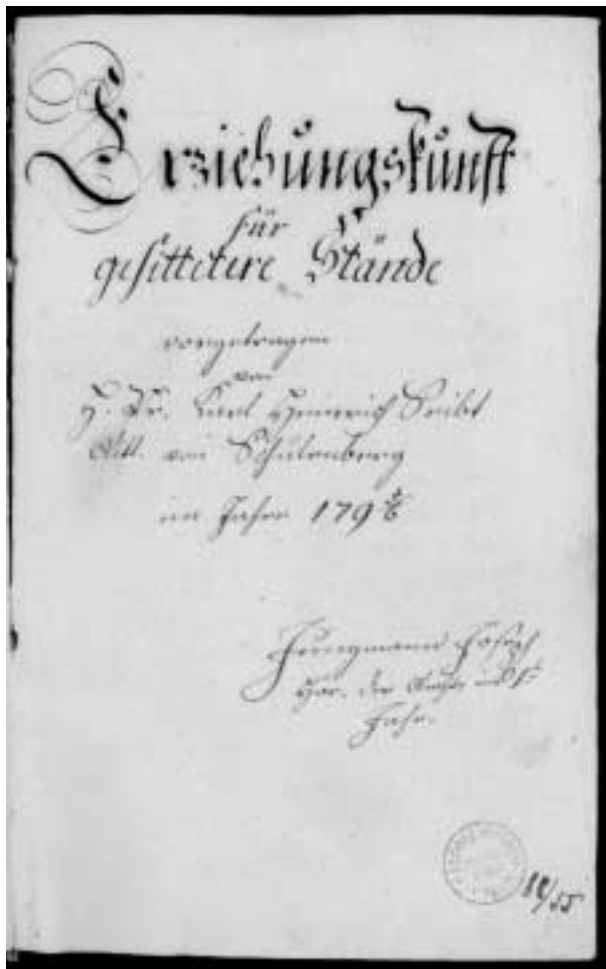
Emanuel Chalupný se domýšlel, že otec dal Josefa, prvního ze synů, na studia jen proto, že ho matka zaslíbila kněžskému stavu. Ale vyšší vzdělání poskytl Tomáš Jungmann i dalším dvěma, Antonínovi, budoucímu význačnému lékaři, zakladateli gynekologického oddělení Všeobecné nemocnice v Praze, a Janovi, který splní matčino přání namísto Josefa a stane se knězem řádu křižovníků s červenou hvězdou, správcem jejich fary v Tursku a potom v Unhošti. V den zahájení školního roku 1. listopadu 1788, vstoupil patnáctiletý Josef do budovy piaristického gymnázia na Příkopech, vyznačeného působností Gelasia Dobnera a Mikuláše Adaukta Voigta. Přinesl si tam průměrnou znalost němčiny a začátečnickou latiny, a přesto byl přijat rovnou do druhé třídy. Václav Zelený si povšiml toho, že se v *Zápiskách* vyjadřoval o piaristech, jindy *pijárech*, se „zvláštní jakousi trpkostí“ a z profesorů nikoho nejmenoval.²³ Ve třídě vždy náležel mezi studenty s výborným prospěchem, jakkoliv nikdy nepatřil k pěti nejlepším. Hned od svého vstupu na gymnázium se musel těžce protloukat, pravý typ českého studenta, odmalička zápasícího o živobytí; hlavním zdrojem obživy mu bylo vyučování hudby a zpěvu, ale dával i hodiny psaní a počtů. Zároveň měl na starosti dva mladší bratry, o nichž už víme, že také studovali v Praze. Jelikož si zvykl být od chlapeckých let z domova, nepřišlo mu zatěžko vést samostatný život, i když za to platil opuštěností, a tudíž, třebaš ve srovnání s Janem Nejedlým, i dosti pozdním vstupem do literární společnosti. Jungmann patřil k těm českým studentům, kteří přicházeli z venkova jako synové obchodníků, živnostníků, řemeslníků, nižších úředníků a sedláků. Chudoba se u nich prolínala se zážitkem nuceného přechodu k němčině, jejíž zvládnutí jim činilo o to větší potíže, že byli z domova vybaveni i chudým českým slovníkem a jednoduchou větnou skladbou. Podléhali tak nabízející se paralele malého národa a chudého člověka, navíc zatížení komplexem méněcennosti z pocitu neustálého ohrožení. Tady někde, zdá se, tkví kořeny pověstného Jungmannova opatrnictví, vlastnosti, již se ještě nejednou dotkneme.

V čase Jungmannových gymnaziálních studií skončila vláda dvou panovníků, Josefa II. i Leopolda II., a nastoupil František II., jemuž vypověděla Francie válku. V těch letech počal také Václav Matěj Kramerius vydávat své noviny a v Michalské ulici, v dvoupatrovém domě U Zlatého půlkola vedle Železných dveří, zřídil na přelomu února a března 1790 Českou expedici. Zda tam mladý Jungmann chodil, nevíme, stejně jako nám není známo, přihlížel-li v září 1791 průvodu u příležitosti korunovace Leopolda II. Na prahu devadesátých let předvedl Jean Pierre Blanchard

v Královské oboře první let balonem s lidskou posádkou, později, v druhé půli tohoto desetiletí, kdy už byl Jungmann na univerzitě, uskutečnil Ludwig van Beethoven v Praze tři koncerty, byla založena Společnost vlasteneckých přátel umění, která otevřela galerii ve Šternberském paláci a zřídila Akademii. Jak dospívající Jungmann všechny tyto události vnímal, o tom nezanechal sebemenší svědectví. Vypadá to, jako by ho více stravovaly trpké osobní zkušenosti, z nichž podle Chalupného „v duši nevolníkovy syna klíčily názory pesimistické, spojené s tichým vzdorem proti útisku soukromému i veřejnému“. ²⁴ O jedné z nich, která se nakonec obrátila k dobrému, vyprávěl v stáří. Jelikož se vždy těšil na pěší cesty do rodné vsi a na to, až bude mezi svými, chtěl být doma i o prázdninách mezi *rétorikou*, poslední třídou gymnázia, a *logikou*, první třídou filozofických studií. I požádal spolužáka, jemuž předtím pomáhal ve studiu, aby ho dočasně zastoupil v kondicích, které dával jisté dívce. Když se však vrátil do Prahy, dozvěděl se, že si rodina přeje, aby jejich dceru učil nadále nový student, a nikoliv on, Jungmann. Takovou „nevděčnost a faleš milovaného přítele“, jak své zklamání vyjádřil ještě po desetiletích v *Zápiskách*, nesl velmi těžce, o to hůř, že přišel i o výdělek a nocleh, který mu snad poskytovali. V zoufalství se zastavil na Koňském trhu u sochy sv. Václava (ještě té barokní, Bendlovy) a „plakal hořce“, když k němu přistoupil jistý spolužák se vzkazem, aby hned navštívil svého profesora. Ten mu nabídl místo domácího učitele v jiné rodině, dokonce za výhodnějších podmínek než dotud. ²⁵

Podmínkou přijetí na vyšší studia, to jest právnická, lékařská, bohoslovecká nebo technologická, bylo absolvování tří, později dvou ročníků filozofie. Když se na podzim 1792 Josef Jungmann zapsal na filozofickou fakultu, profesori již osmý rok přednášeli německy a několik let sloužila i univerzitní knihovna. Pro jeho pozdější názorový vývoj bylo patrně určující působení tří mužů – Karla Heinricha Seibta, Augusta Gottlieba Meissnera a Stanislava Vydry. Profesor *pěkných nauk* Seibt měl už tehdy svůj vrchol, spadající do sedmdesátých let, za sebou, ale stále ještě seznamoval studenty s německou literaturou a osvícenskou filozofií, s básníky a „podezřelými“ mysliteli, jakými byli především Charles-Louis Montesquieu, Voltaire a Jean Jacques Rousseau. Více snad Jungmanna ovlivnil Meissner, zajímavý zjev už tím, že byl po půl druhém století první protestant na pražské univerzitě, svobodný zednář a básník i prozaik. Přednášel jazykovědu, řečnictví, básnictví a estetiku, obracuje pozornost studentů ke klasické literatuře. Oba nejenže oslňovali Jungmanna uhlaženým vystupováním a vzletností svých přednášek i spisů, ale nejspíš ho

6. Jungmannovy známý přednášek prof. K. H. Seibta z filozofické fakulty, 1795/96

také přiměli ke studiu angličtiny a franštiny. Nejmilejším učitelem, ideálem a vzorem byl mu však někdejší jezuita Stanislav Vydra. Obdivoval se tomu, jak dokázal spojit výklad svého oboru, elementární matematiky, s podněty k zájmu o český jazyk, a sytil se u něj vírou v jeho obrodu. (Vydra se tím lišil od jiných osvícenců, jak prokázal autorstvím první novočeské učebnice matematiky, jejíž vydání se nedožil.) Čtyři roky po jeho skonu napsal Jungmann pro Hlasatele českého, časopis vydávaný Janem

Nejedlým, spolužákem z filozofie, neumělé veršičky *Elegie na smrt Stan. Vydry*: „Stav se kmetem činy, / zůstal dítě celosti; / nic mu od ohně, nic od nevinny / nebylo starostí.“²⁶ (Po básnické stránce, v ódě napsané již před několika lety, se lépe dařilo Janu Nejedlému, který se hlásil k jeho žákům společně s Antonínem Jaroslavem Puchmajerem.) Jezuitou býval rovněž Ignaz Cornova, Pražan italského původu, básník a historik, nadšený stoupenec josefinismu, živý a výmluvný profesor obecných dějin, který odcházel na odpočinek právě v tom roce, kdy Jungmann končil filozofická studia. Jeho přednášky, stejně jako Seibtovy a Meissnerovy, si pilně zapisoval; dokládá to několik svazků záznamů dochovaných v písemné pozůstalosti.²⁷ Pod vlivem znamenitého matematika a astronoma, ředitele hvězdárny Antonína Strnada, třetího z bývalých jezuitů (který se ale po zrušení řádu oženil), si Jungmann oblíbil zvláště „fyzickoastronomický“ zeměpis. V básni věnované Vydrově památce se zmiňoval i o „svém“ Strnadovi, snad proto, že se zasloužil o to, že po ukončení studií získal Jungmann místo profesora na litoměřickém gymnáziu, kde se mu zeměpis stal zamilovaným předmětem. Jak dovozoval životopisec

Václav Zelený, filozofická studia položila pevný základ Jungmannova světového názoru, odpovídajícího západoevropskému osvícenskému kriticismu: „[...] u věcech náboženských racionalism, zamítání všelikého náboženství zjeveného, přitom však pevná víra v nejvyšší bytost, u věcech politických jemný cit svobody a práva beze všeho nadsazování jakékoli formy vládní.“²⁸ Výstižnější byl Arne Novák. Podle něj mladého Jungmanna zaujali na univerzitě ponejvíce „krasoduší osvícenci němečtí estetikých sklonů“ a „vlastenečtí horlitélé pro český jazyk“, jejichž vlivem se „poezie a národ“ záhy staly „vůdčími hesly jeho snažení“.²⁹ Na druhé straně střízlivý Jan Jakubec poukazoval na možný účinek kompromisnictví některých profesorů, Cornovy, Seibta a jiných, kteří mu byli příkladem, „jak lze smířiti své lepší názory s horší skutečností“.³⁰

Téhož roku, kdy Jungmann vstoupil na akademickou půdu pražské univerzity, byla zde zřízena katedra českého jazyka. (Na vídeňské působila již osmnáct a na vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě dokonce pětadvacet let.) Navštěvoval Jungmann přednášky profesora Františka Martina Pelcla, zahájené v prostorném sále české pastorálky v Klementinu, právě když vstupoval do druhého semestru svých studií? Uvádějí-li ho *Dějiny Univerzity Karlovy* mezi posluchači jako „juristu“,³¹ zdá se to opravňovat domněnku Václava Zeleného, že alespoň zpočátku k Pelclovi nechodil. Opřel ji o následující historku.³² V létě po prvním roce filozofie byl pozván na návštěvu ke strýci, kde se sešlo více příbuzných, popijelo se a bylo veselo. Snažil se vmísit se do hovoru, ale jak odvykl češtině, příliš mu to nešlo a zadržával; „vždy mně devět německých výrazů tanulo na mysl než jeden český,“ vzpomínal v *Zápiskách*. (Je to velmi ilustrativní příklad toho, že českojazyčné venkovské prostředí nedospělo dotud k národnímu vědomí; co není reflektováno, nemůže být vědomé.) Jedna z přítomných na to prý řekla: „Já vždycky slýchala, že jen v Otročinovsi (odkud byla) koktají, ale nalézám to i v Hudlicích.“ Jungmann se zastyděl, a jak ujišťoval v *Zápiskách*, „cítiv nedostatek mateřštiny hned jsem sobě umínil jí se lépe přiučiti. Od té doby jsem vpravdě stal se Čechem, aspoň vůlí upřímnou“.³³ K národnímu vědomí ho tak ve dvaceti letech – Václav Zelený datoval tuto scénu rokem 1793 – přivedl osobní zážitek, nikoliv teoretické studium a jeho promýšlení. (Není to nic výjimečného; i jiné význačné osobnosti, mezi nimi Šafařík a Havlíček, se vyznávaly z počáteční malé znalosti českého jazyka.) Mluvit česky nebylo samozřejmostí, ale věci volby. Nezanedbatelný vliv lze přičíst i Stanislavu Vydrovi a Puchmajerovu kroužku, jehož členů si Jungmann vážil víc, než si možná zasloužili, jakkoliv se s nikým z jeho členů osobně nesblížil.

O žádném učiteli ani literátovi se nedá říct, že by byl podněcovatelem jeho národních aktivit, jakým se mladšímu pokolení stane on sám.

Nepochybně už na filozofii, stržén svobodomyšlným ovzduším josefinského osvícenství, se s konečnou platností rozhodl nehledat smysl svého života v duchovní, nýbrž v světské službě národu, třebaže se mu její naplnění zatím rozplývalo v mlze. Nevíme, jak to přijal otec, ale matku dozajista velmi ranil. Ještě ve spojitosti se svou svatbou Jungmann vzpomínal, že byla sice potěšena, když ji *Janička*, jeho nevěsta, po obřadu upřímně objala, přesto „jakýsi nemilý cit, jako z přerušené slibu, srdce její až do staroby tížil. Taková byla její nábožnost, že i nerozumný slib jí svědomí vázal“.³⁴

V pozdějších letech vyznával antickou zásadu *primum vivere deinde philosophari* a veškerá filozofie se mu zdála jako „veliký bláznivý dům, kdež každý svou zvláštní pošetilostí blouzní“.³⁵ Tenkrát v něm však profesoři Meissner a Seibt vzbudili zájem o klasickou literaturu i myšlenkové a umělecké proudy 18. století. Největší zalíbení našel ve Voltairovi. Zamlouval se mu nejen svobodomyšlností a sebevědomím, s jakým pohrdal lidskými slabostmi a nectnostmi, nýbrž i duchaplností a jiskřivým vtipem, vlastnostmi, jež u něho váhavý a nesmělý mladík z českého venkova obdivoval snad právě proto, že je sám postrádal. (Bylo to tudíž z jakési potřeby kompenzace, kterou nepociťoval Voltairův ctitel drsnější povahy, rytíř Jan Jeník z Bratřic?) Ještě v pokročilém věku, když svěřoval papíru své myšlenky v podobě, která se dávno po jeho smrti ustálila jako *Zápisky*, se odhodlal k *Apologii Voltaira*. „Čtení spisů jeho“ – psal v ní – „ducha podivným způsobem povyšuje a jako křídla mu dává, aby se nad obyčejnost a šalebnost toho světa vznášel, ono v čtenáři něžný cit šlechtnosti a krásy zplozuje, předsudky jemu odnímá, ne řečnickým přemlouváním a deklamací, ale přirozeným rozumováním, přesvědčením. [...] Nemá nikdo rovného spisovatele. [...] Voltaire jest šťastný a vtipný básník, rozumný, nepředpojatý filozof, pilný historik a nevyrovnaný stylist.“³⁶ Je šance možné, jak nadhodil Chalupný, že Voltaira hájil z jakési mravní satisfakce, proto, že mu „klerikálové“ krívdili,³⁷ ale ze všeho nejvíc si u něj zřejmě cenil vyspělé slovesné kultury, tedy toho, co jej pak vedlo k volbě autorů, jejichž dílo chtěl do češtiny tlumočit. Jako i jiné autory četl Voltaira povětšinou v originále a pořizoval si z něj výpisky; v jeho knihovně se zachovalo třináct svazků Voltairových sebraných spisů v pařížském vydání z druhé půle třicátých let.³⁸ Přesto se zdráháme pokládat jej za „typického voltairiánského osvícence“, jak ho bez většího rozmyslu charakterizoval Jiří Marek v populární (kultivovaně zkompilevané) jungman-

novské biografii.³⁹ Voltairovo abstraktní rozumářství přece muselo být Jungmannovi cizí neméně než osvícenský kosmopolitismus; ostatně mu vytýkal, že podléhá slabostem své doby. Byl si proto, zdá se, vědom jednostrannosti jeho myšlení, kterou obohacoval svou (romantickou) citovostí a obrazností.

Tvrdí-li se někdy, že nacionalismus se Jungmannovi stal „náhražkou“ náboženské víry, je na tom notný kus pravdy. Zároveň však stojí za připomenutí kritická slova Arna Nováka z předmluvy k českému vydání knihy Eduarda Wintera, kdysi profesora německé univerzity v Praze, *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Vytkl zde pozitivistickému dějepisce, že hledalo kořeny národního hnutí v osvícenství a v jeho rakouské odnoži, josefinismu, nepřátelsky zaměřeném proti katolické církvi a náboženství vůbec, a že za jádro národní obnovy vydávalo opozici proti hodnotám katolického baroka. Podle Novákovy oprávněného mínění byl u Dobrovského, Jungmanna i Havlíčka „přímo zveličován jejich odpor k zjevenému náboženství a církevním institucím“.⁴⁰ Není možné si nepovšimnout, že otázku víry postavil Jungmann v pozdních *Zápiskách* do středu svých úvah. Čeho se v oddílu nazvaném dokonce *Všebožství* (tedy panteismus) dovolával, bylo – alespoň z prvního pohledu – blízké duchu Voltairova racionalistického stanoviska: „Věř ty, že svět bohem jest, věř ty, že bůh stvořitelem světa jest, vždy vraziš na poslední příčinu neznámou, nedomyšlitelnou. Že pak nějaká býtí musí, rozum pevně drží.“ Vyústění těchto myšlenek však směřovalo jinam, k příznačnému dokladu pevnosti jeho víry: „Tobě tedy, neskončený bože, kdo a co jsi koli, klaním se v prachu nízkosti, nehledám tebe v podobiznách živočišných – ale v srdci mém.“⁴¹ A v dalším oddílu, pojmenovaném ryze osobně *Moje náboženství*, se už vyznával: „Já byl v mladosti své pobožný nejživějším citem, což ne tak ze školy, jako od matky své jsem odnesl, a po všech proměnách z té strany mnou zběhlých zůstala mně neodňatelná víra v boha, kterému [...] oddán jsem, v něj všecku naději skládaje.“⁴² Navzdory ostře kritickým námitkám vůči papežství⁴³ se Jungmann pokládal za dobrého katolíka, asi tak jako osvícenci Dobrovský (který se dal dokonce vysvětit na kněze) či Bolzano. Svou víru nedával okázale najevo, ale její hloubka se projevila tváří v tvář smrti člověka z nejdražších. Na Markův projev soustrasti k úmrtí dcery Johanky odpovídal: „Jest to příliš mnoho, co nám bůh ukládá, aby nás v neštěstí zkusil, a potřeba nám silné víry v jeho svatou prozřetelnost, abychom neklesli.“⁴⁴ Snad proto, že byl Emanuel Chalupný nadán schopností imaginace, se mu Jungmannův duchovní svět jevil mnohem vrstevnatěji než jiným. V jeho představě se Jungmann obracel